

Det Teologiske Fakultet bad den 29. november 2015 det svenske firma URKUND, som "*offers fully-automated system for handling plagiarism*", om at undersøge Esben Lunde Larsens ph.d.-afhandling for plagiering efter egne eller andres publikationer.

URKUND har foretaget en analyse på baggrund af tekster, der ligger på internettet og et antal tekster, ca. 17 millioner, som URKUND har lagret i en lokal database. Dertil kommer, som baggrund for undersøgelsen, et antal tekster, som Det Teologiske Fakultet har samlet og sendt til URKUND i form af filer og i form af links til internetkilder. Disse tekster har fakultetet valgt efter følgende kriterier:

1. tekster af Esben Lunde Larsen, som er fremsøgt via Infomedia (avisartikler) og bibliotek.dk (tidsskriftartikler)
2. de tekster fra litteraturlisten i Esben Lunde Larsens ph.d.-afhandling, som foreligger i elektronisk form
3. tekster, som har været omtalt i danske medier

Ovenstående tekster er kun medtaget, hvis de foreligger i elektronisk form. En undtagelse er Ove Kaj Pedersen, Konkurrencestaten, 2011, Esben Lunde Larsens specialeafhandling samt en artikel af Esben Lunde Larsen i Vartovbogen 2011/12. Disse tekster er blevet scannet, og der er foretaget tekstgenkendelse af teksterne med programmet ABBYY FineReader 9.0. Der er opnået en genkendelsesgrad på over 99%. Bilag *til\_URKUND.xsl* giver en oversigt over de tekster, som er sendt til URKUND.

Vi modtog den endelige rapport fra URKUND den 4. december 2015. En enkelt tekst er efterfølgende, 7. december 2015, blevet inddraget af URKUND i analysen.

Resultat af analysen:

Algoritmerne bag URKUNDS analyseprogram kendes ikke. Et andet plagieringsprogram ville evt. kunne komme frem til andre fund.

Der er fundet 5 dokumenter med **snævre tekstsammenfald** uden kildehenvisninger. De fem er forfattet af Esben Lunde Larsen. Det drejer sig om

- specialeafhandlingen fra 2008
- et site på [www.kristendom.dk](http://www.kristendom.dk) fra 2011
- en artikel i Vartovbogen 2011/12
- kompendiet til gymnasielærerkursus om Grundtvig på Det Teologiske Fakultet, 2011. Her er der usikkerhed om forfatterskabet
- en tale på Åndsfrihedskonferencen på Christiansborg 7. maj 2012

Vedr. specialeafhandlingen: 3 af de snævre tekstsammenfald omfatter tekst, hvor der i specialeafhandlingen er kildehenvisninger til Grethe Bülow-Olsen: *Grundtvigs Kirkesyn*, mens disse henvisninger er udeladt i ph.d.-afhandlingen. I et af disse tilfælde er der udeladt citationstegn, som er med i specialeafhandlingen. Grethe Bülow-Olsens artikel er ikke anført i ph.d.-afhandlingens litteraturliste.

Der er fundet ét dokument med **løse tekstsammenfald** uden kildehenvisning. Det drejer sig om Ove Kaj Pedersen, *Konkurrencestaten*, 2011. Det skal nævnes, at URKUND i deres analyse ikke anser dette tekstfund for at være plagiat. Dertil kommer, at Esben Lunde Larsen tidligere i sin ph.d.-afhandling citerer pågældende tekst med kildehenvisning.

Herudover er der til hver af de 6 tekster vedlagt et underdokument hvor tekstsammenfaldet dokumenteres.

Henrik Laursen, 9. december 2015

## Specialeafhandlingen *Frihedstænkning hos N.F.S. Grundtvig*, 2008

### PU forhold 1

#### TEKST 1

5 linjer i ph.d.-afhandlingen 6.1, s. 103, er taget fra specialets s. 8-9. Litteraturhenvisningen i specialet udelades i ph.d.-afhandlingen.

#### Speciale

Dette hænger også sammen med Grundtvigs nye dynamiske åbenbaringsbegreb, der indebærer, at Gud ikke blot én gang har ladet sit rige bryde frem i verden med Kristus men gang på gang skaber og livgiver i verden. Kristendom er ifølge Grundtvig ikke kun noget, der ligger bagud i historien, men noget der stadig i Kristus er til stede, og hvor netop ordets forkyndelse og sakramenternes brug gør kirken til kirke her og nu. [Bülow-Olsen, Grethe: Grundtvigs kirkesyn s. 104-105]

### PU forhold 2

#### TEKST 2

9 linjer i ph.d.-afhandlingen 6.3, s. 112, er taget fra specialets s. 7. Litteraturhenvisningen i specialet udelades i ph.d.-afhandlingen.

#### Speciale

Læser man bag om Grundtvigs retorik i Fortale til Kirkens Gjenmæle, så er der ingen tvivl om, at Grundtvig ønsker at fastslå, at protestantisk teologi er bundet til kirkens historicitet og skal ikke indeholde en spekulativ dogmatik, der forsøges drevet pba. Bibelen alene, men må bygge på den historisk - i kirken - overleverede bekendelse, som er en levende vej anvist af menigheden med dens dåb og nadver. Kun derved får kirkebegrebet sin rette plads.<sup>18</sup> [Bülow-Olsen, Grethe: Grundtvigs kirkesyn s. 101-102] Grundtvig slår selv sin egen fortolkningsregel fast: "men ingen Fortolknings-Regel, uden den, at Skriften skal forstaaes efter Troes-Bekiendelsen."

#### Ph.d.-afhandling

Gud lader ikke blot sit rige bryde frem én gang i verden med Kristus, men Han skaber og livgiver fortsat i verden i sit møde med det enkelte menneske. Kristendom er ikke kun noget, der ligger bagud i historien, men noget der stadig i Kristus er til stede. Det er til stede, hvor troen bekendes, ordet forkyndes, og sakramenternes brug gør kirken til kirke her og nu.

#### Ph. d.-afhandling

Læser man bag om Grundtvigs retorik i Fortale til Kirkens Gjenmæle, så er der ingen tvivl om, at han ønsker at fastslå, at protestantisk teologi er bundet til kirkens historie, og at den ikke skal indeholde en spekulativ dogmatik, der forsøges drevet på baggrund af Bibelen alene. Protestantisk teologi må derimod bygge på den historisk - i kirken - overleverede bekendelse, som er en levende vej anvist af menigheden med dens dåb og nadver. Denne bekendelse er Den Apostolske Trosbekendelse, der af Grundtvig anvendes som trosregel.

### PU forhold 3

#### TEKST 3

9 linjer i ph.d.-afhandlingen 6.5.2, side 118, er taget fra specialets s. 10-11. Anførselstegnene og litteraturhenvisningen i specialet udelades i ph.d.-afhandlingen.

#### **Speciale**

"Det første spørgsmål: Om den sande Christendom er - Siger Gr. - et rent historisk: hvad er kristendom, hvordan opstået, hvordan givet sig udtryk osv., hvorimod det andet spørgsmål er personligt. Det er nemlig spørgsmålet, om kristendommen er sand, dvs. om den er af Gud. Efter Gr.'s mening kan det enkelte menneske første tage stilling til det andet, det personlige spørgsmål, når han har fået rede på det første: hvad der rettelig, dvs. historisk, er kristendom. Dette svar skulle enhver præst kunne give, men i en rationalistisk kirke, hvor hver fortolker, som det synes ham bedst, kan ingen give dette svar." Note 37 (Bülow-Olsen, Grethe: Grundtvigs kirkesyn s. 99)

#### **Ph.d.-afhandling**

Det første spørgsmål i forhold til Om den sande Christendom er rent historisk: Hvad er Kristendom, hvordan er den opstået, og hvordan giver den sig udtryk? Det andet spørgsmål er personligt: Om kristendommen er sand, dvs. om den er af Gud? Det enkelte menneske kan først tage stilling til det personlige spørgsmål, når han har fået rede på det første: Hvad der er rettelig, det vil sige historisk, kristendom? For Grundtvig er det afgørende, at enhver præst må kunne give svar på dette, men i en kirke præget af tyske idealisme og teologisk rationalisme, hvor hver fortolker, som det synes ham bedst, kan ingen give dette svar.

### PU forhold 4

#### TEKST 4

4 linjer i ph.d.-afhandlingen 6.5.2, side 119 er taget fra specialet side 11

#### **Speciale**

I sin argumentation bruger Grundtvig gennem hele skriftet ordbilleder og historisk sammenlignelige situationer til at understrege de rationalistiskes fejlagtige forståelse af bl.a. værdien af, at menigmand kan læse Bibelen på sit eget sprog, men også til at understrege, at troen ikke blot kommer af indsigt men af mødet med det levende ord i trosbekendelsen, ved dåben og nadveren.

#### **Ph.d.-afhandling**

Gennem hele skriftet argumenterer Grundtvig med historisk sammenlignelige situationer for at understrege, at troen ikke blot kommer af indsigt, men af mødet med det levende ord i trosbekendelsen, ved dåben og nadveren.

8 linjer i ph.d.-afhandlingen 6.5.5, side 128 er taget fra specialet side 16

### **Speciale**

Grundtvig når frem til et kirkeligt ståsted efter en længere udvikling, hvor han bl.a. kommer med to løsningsforslag til kirkelig frihed. Det ene henter han inspiration til i Hannover, hvor ordinerede præster i nationalkirken kirkeligt ikke skal have noget med nogen at gøre, som ikke selv forlanger tjeneste fra præsten. Det andet løsningsforslag, som Grundtvig selv hælder mest til, forklarer han på følgende måde:

"da kunde Man lade Præsterne i National-Kirken vide, at da de ere ordinerede til at prædike Guds Ord baade hemmelig og aabenbare, og til at forvalte Sacramenterne baade i Kirker og andre Huse, kan der Intet være imod, om Nogen af dem vil være Huus-Præst for flere eller færre Familier, naar de kun indskiærpe Vedkommende baade at udrede til deres Sogne-Præster, hvad Loven tilholder, og for dem at anmelde, hvad der udfordres til Kirke-Bøgernes anordningsmæssige Fuldstændighed."<sup>57</sup>

Imidlertid er ingen af de to løsninger optimale for Grundtvig, der ønsker sig en udstrakt religionsfrihed, som kun har indskrænkninger og bestemmelser i forhold til opretholdelsen af den borgerlige samfundsorden. Grundtvig er imidlertid sikker på, at en skilsmisse mellem stat og kirke vil gøre alle tilfredse, men det er ikke muligt. Den mest optimale løsning i forhold til dette skitserer han derfor på følgende vis: "Hvor der nu saaledes blev givet en udstrakt Religions-Frihed, ...

### **Ph.d.-afhandling**

For at bevare statens enhed, men samtidig sikre fuld åndelig frihed, når Grundtvig frem to løsningsforslag på kirkens problem. Det ene henter han inspiration til i Hannover, hvor ordinerede præster i nationalkirken ikke skal have noget kirkeligt med nogen at gøre, som ikke selv forlanger tjeneste fra præsten. Det andet løsningsforslag forklarer han på følgende måde:

...da kunde Man lade Præsterne i National-Kirken vide, at da de ere ordinerede til at prædike Guds Ord baade hemmelig og aabenbare, og til at forvalte Sacramenterne baade i Kirker og andre Huse, kan der Intet være imod, om Nogen af dem vil være Huus-Præst for flere eller færre Familier, naar de kun indskiærpe Vedkommende baade at udrede til deres Sogne-Præster, hvad Loven tilholder, og for dem at anmelde, hvad der udfordres til Kirke-Bøgernes anordningsmæssige Fuldstændighed (Grundtvig 1830b: 306).

En skilsmisse mellem stat og kirke vil gøre alle tilfredse, men da det er ikke muligt, er den mest optimale løsning i forhold til dette, at ... der nu saaledes blev givet en udstrakt Religions-Frihed, ...

22 linjer i ph.d.-afhandlingen 6.1, side 103-104 er taget fra specialet side 10

**Speciale**

Thorkild C. Lyby udlægger den mageløse opdagelse både dogmatisk og kultisk. Dogmatisk: "Den går ud på, at trosbekendelsen er en opregning af forpligtende dogmatiske læresætninger, en rettesnor eller et regulativ for, hvilke dogmatiske lærepunkter man må fastholde for at kunne betragtes som kristen. Ville man være uvenlig, kunne man tale om trosbekendelsen som en tankens håndfæstning."<sup>34</sup> Kultisk: "Det, han opdagede, var i kort begreb det, at KIRKEN, dvs. den bekendende menighed, er en levende og ubrudt, historisk virkelighed - en levende organisme. Vil man vide, hvad sand kristendom er, må man naturligvis henvende sig der, hvor kristendommen er til som en levende virkelighed, hvor den helt klart træder frem. Og det gør den ved dåben, hvor den optager nye medlemmer i sig, hvor den igen opretter en pagt mellem Gud og et enkelt menneske, og hvor den i bekendelsen nævner denne pagts indhold."<sup>35</sup>

Til at understøtte synspunktet omkring den mageløse opdagelses antagelse af, at kristendom ikke er et skriftligt system men en levende menighed funderet på trosbekendelsen ved dåben, henviser Thorkild C. Lyby til Hal Kochs opfattelse af, at kristendom først og fremmest er noget, der sker, altså ikke et filosofisk eller teologisk system men en nutidig virkelighed, hvorved Grundtvig gør op med både ortodoksi, pietisme, rationalisme og romantisk idealisme. Lyby skriver om Hal Kochs kommentar til Grundtvigs "det sker" kristendom: "Med rette viser Hal Koch, hvordan Grundtvig med denne opfattelse havde gjort op med både ortodoksi, pietisme, rationalisme og romantisk idealisme. De havde hver på sin måde søgt at gøre kristendommen til livsforklaringer, livslære eller fromme følelser. Det er alt sammen forsøg på at få kristendommen underordnet den menneskelige forståelse, at få magt over Guds kærlighed, så man kan bruge den til noget."<sup>36</sup>

**Ph.d.-afhandling**

Denne forståelse af den mageløse opdagelse udlægger Thorkild C. Lyby dogmatisk og kultisk i skriftet Grundtvigs kirkelige anskuelse og dens konsekvenser (Lyby 2000). Den dogmatiske forståelse indebærer,

...at trosbekendelsen er en opregning af forpligtende dogmatiske læresætninger, en rettesnor eller et regulativ for, hvilke dogmatiske lærepunkter man må fastholde for at kunne betragtes som kristen (Lyby 2000: 140).

Det er væsentligt at se på den kultiske forståelse, der understreger betydningen af Kristi nærvær og nærhed. Lyby konkluderer, at Grundtvigs opdagelse indebærer, "...at KIRKEN, dvs. den bekendende menighed, er en levende og ubrudt, historisk virkelighed – en levende organisme" (Lyby 2000: 141). Man må henvende sig i kirken, hvis man vil vide, hvad sand kristendom er – både dogmatisk og kultisk. For det er i menighedens fællesskab, at sand kristendom er en levende virkelighed. Den træder levende frem "...ved dåben, hvor den optager nye medlemmer i sig, hvor den igen opretter en pagt mellem Gud og et enkelt menneske, og hvor den i bekendelsen nævner denne pagts indhold" (Lyby 2000: 141). Dermed bliver Den Apostolske Trosbekendelse, når den lyder ved dåben, en mulighed for at få et tilhørsforhold til Kristus og få det liv i Kristus, som selvsamme bekendelse er udtryk for. Til at understøtte den mageløse opdagelses betydning – at kristendom ikke er et skriftligt system, men en levende menighed funderet på trosbekendelsen ved dåben – henviser Lyby til, at kristendom først og fremmest er noget, der sker. Altså ikke et filosofisk eller teologisk system, men en nutidig virkelighed. Dermed gennemføres et opgør med både ortodoksi, pietisme, rationalisme og romantisk idealisme:

**PU forhold 7**

**TEKST 1**

18 linjer i ph.d.-afhandlingen 7.4, s. 168-169, er taget fra artiklens første halvdel.

**www.kristendom.dk**

Fra reformationen og frem til demokratiets indførelse i Danmark i 1849 er den danske samfundsindretning præget af Luthers teologi, og den deraf afledte samfundslære.

Det gælder særligt Luthers to-regimente-lære og Luthers tre-stands-lære. Den danske professor Ove Korsgaard understreger, at eftertiden har misbrugt Luthers to-regimente-lære, når det gælder forholdet mellem kirken og staten.

For det skel, som Luther trak mellem det åndelige og verdslige rige, er ikke - som det hævdes et skel mellem staten og kirken, men kun mellem staten og den usynlige kirke (Korsgaard 2010).

Dette er vigtigt, for med den skelnen af Luther skabes det åndelige frirum, hvor staten ikke skal blande sig i det enkelte menneskes åndelige anliggender. Den verdslige stat hersker kun over legemet, ikke over sjælen.

Luther lagde grunden til den moderne stat. Luther ophæver middelalderens to-sværdstænkning med sin egen to-regimente-lære, hvorved den synlige kirke blev underlagt staten og blev en gren af statsforvaltningen. Dermed var Luther med til at bane vejen for den moderne stat (Korsgaard).

**Ph.d.-afhandling**

Fra reformationen og frem til demokratiets indførelse i Danmark i 1849 er den danske samfundsindretning præget af Luthers teologi og den dertil knyttede samfundslære.

Det gælder særligt Luthers to-regimente-lære og Luthers tre-stands-lære. Korsgaard understreger, at eftertiden har misbrugt Luthers to-regimente-lære, når det gælder forholdet mellem kirken og staten. For det "...skel, som Luther trak mellem det åndelige og verdslige rige, er ikke - som det hævdes - et skel mellem staten og kirken, men kun mellem staten og 'den usynlige kirke'" (Korsgaard 2010: 4).

Dette er vigtigt, for med den skelnen af Luther skabes det åndelige frirum, hvor staten ikke skal blande sig i det enkelte menneskes åndelige anliggender. Den verdslige magt hersker kun over legemet, ikke over sjælen.

Luther adskilte "...ikke stat og kirke, men indførte en ny form for relation mellem stat og kirke; han tænkte ikke sin regimentelære i rumkategorier, men i relationskategorier" (Korsgaard 2010: 4). Luther ophæver middelalderens to-sværdstænkning med sin egen to-regimente-lære, hvorved den "...synlige kirke blev underlagt staten og blev en gren af statsforvaltningen. Dermed var Luther med til at bane vejen for den moderne stat" (Korsgaard 2010: 4).

**TEKST 2**

12 linjer i ph.d.-afhandlingen 5.1.3, s. 91-92, er taget fra artiklens sidste halvdel.

**www.kristendom.dk**

I reformationen griber Luther også tilbage til Paulus, når han udformer sin kristne frihedsforståelse. Essensen af denne frihedsforståelse fremstiller Luther i "Om et kristenmenneskes frihed." Det er en tekst, der øver betragtelig indflydelse på N.F.S. Grundtvigs frihedsbegreb og dermed det danske frihedsbegreb, som vi kender det i dag. Den kristne frihed bliver virkelighed i den retfærdiggørende tro på Kristus, som har skaffet mennesket frihed. Friheden består kun i samhørighed med Kristus, og mennesket kan ikke nå frem til frelsen alene ved en fri viljesbeslutning. Således opbygger Luther sin lære om den kristne frihed og den trælbundne vilje. Luthers frihedsforståelse er dialektisk. Et kristent menneske er en fri herre over alle ting og ikke underlagt nogen, men et kristent menneske er samtidig en træl, der tjener alle ting og er underlagt enhver. Her anvendes den paulinske tanke om en gensidig forbindelse mellem frihed og forpligtelse. Den kristne frihed er for reformatorerne en åndelig virkelighed (Gerhard May 1975).

**Ph.d.-afhandling**

I reformationen griber Martin Luther tilbage til Paulus, når han udformer sin kristne frihedsforståelse. Essensen af denne frihedsforståelse fremstiller Luther i "Om et kristenmenneskes frihed" (Luther 1520). Den kristne frihed bliver virkelighed i den retfærdiggørende tro på Kristus, som har skaffet mennesket frelse og dermed frihed. Friheden består kun i samhørighed med Kristus, og mennesket kan ikke nå frem til frelsen alene ved en fri viljesbeslutning. Således opbygger Luther sin lære om den kristne frihed og den trælbundne vilje.

Luthers frihedsforståelse er dialektisk. Et kristent menneske er en fri herre over alle ting og ikke underlagt nogen, men et kristent menneske er samtidig en træl, der tjener alle ting og er underlagt enhver. Her anvendes den paulinske tanke om en gensidig forbindelse mellem frihed og forpligtelse (May 1975: 443).

11 linjer i ph.d.-afhandlingen 9.2.2, s. 240, med næsten samme formuleringer som på side 91-92, bygger på artiklens sidste halvdel.

**www.kristendom.dk**

I reformationen griber Luther også tilbage til Paulus, når han udformer sin kristne frihedsforståelse. Essensen af denne frihedsforståelse fremstiller Luther i "Om et kristenmenneskes frihed." Det er en tekst, der øver betragtelig indflydelse på N.F.S. Grundtvigs frihedsbegreb og dermed det danske frihedsbegreb, som vi kender det i dag. Den kristne frihed bliver virkelighed i den retfærdiggørende tro på Kristus, som har skaffet mennesket frihed. Friheden består kun i samhörighed med Kristus, og mennesket kan ikke nå frem til frelsen alene ved en fri viljesbeslutning. Således opbygger Luther sin lære om den kristne frihed og den trælbundne vilje. Luthers frihedsforståelse er dialektisk. Et kristent menneske er en fri herre over alle ting og ikke underlagt nogen, men et kristent menneske er samtidig en træl, der tjener alle ting og er underlagt enhver. Her anvendes den paulinske tanke om en gensidig forbindelse mellem frihed og forpligtelse. Den kristne frihed er for reformatorerne en åndelig virkelighed (Gerhard May 1975).

**Ph.d.-afhandling**

I reformationen griber Luther tilbage til Paulus, når han udformer sin kristne frihedsforståelse. Essensen af denne frihedsforståelse fremstiller Luther i "Om et kristenmenneskes frihed" (Luther 1520). Luther opbygger sin lære om den kristne frihed og den trælbundne vilje. Dette tema forholder Grundtvig sig til i flere "frihedsprædikener" i 1820'ernes begyndelse, som vi har set tidligere i afhandlingen. Det afgørende her i forhold til åndsfrihedens begrundelse er, at Luthers frihedsforståelse er dialektisk. Et kristent menneske er en fri herre over alle ting og ikke underlagt nogen, men et kristent menneske er samtidig en træl, der tjener alle ting og er underlagt enhver. Her anvendes den paulinske tanke om en gensidig forbindelse mellem frihed og forpligtelse (May 1975: 443).

# Var Menneske først og kristen så en mageløs opdagelse? Af Esben Lunde Larsen

i: Vartovbogen 2011/12 - Menneske først - og hvad så, august 2011

Jvf. <http://www.grundtvig.dk/files/manager/nyhedsbreve/nyhedsbrev-august-2011.pdf>:

"Nyt fra forlaget – "I al sin glans" - om Grundtvig og det grundtvigske af Niels Thomsen samt Vartovbogen 2011/12 med titlen "Menneske først - og hvad så?" er netop udkommet på forlaget Vartov."

## PU forhold 10

### TEKST 1

3 linjer i ph.d.-afhandlingen er taget fra Vartovbogen 2011/12, s. 30

#### Vartovbogen 2011/12

Dette gensidige forhold må være et frit forhold, hvor Gud taler med skabningen som sin næste. Dette ændrer opfattelsen af Helligåndens rolle. Helligånden er for Grundtvig nu, iflg. Grell, ikke blot "den, som

#### Ph. d.-afhandling

Det gensidige forhold må være et frit forhold, hvor Gud taler med skabningen som sin næste, og det øver indflydelse på Grundtvigs opfattelse af Helligåndens rolle. [Grell er nævnt tidligere i afsnittet].

## PU forhold 11

### TEKST 2

3 linjer i ph.d.-afhandlingen 4.3.3, s. 84 er taget fra Vartovbogen 2011/12, s. 31

#### Vartovbogen 2011/12

Når friheden er kendetegnet ved dette, gør Grundtvig opmærksom på, at det er særlig vigtigt at være opmærksom på, hvor skadelig tvangen er for den sande frihed:

" . . . thi hvor er vel den sande Frihed, uden der hvor al Tvang er borte, al Tvang, uden den som Hjertet kalder Lyst, det er Kiærligheds Tvang, og hvor er den, som, uden Herrens Aand, kan sige og bevise, han er fri, saa hele Verden ei kan tvinge ham ... uden den som troer, at Jesus er Guds Søn!"

#### Ph.d.-afhandling

Derfor er indsatsen mod det, der hæmmer den frie forkyndelse, afgørende, og derfor er tvangen skadelig for den sande frihed:

...thi hvor er vel den sande Frihed, uden der hvor al Tvang er borte, al Tvang, uden den som Hjertet kalder Lyst, det er Kiærligheds Tvang, og hvor er den, som, uden Herrens Aand, kan sige og bevise, han er fri, saa hele Verden ei kan tvinge ham...uden den som troer, at Jesus er Guds Søn (Grundtvig 1823a: 229)!

15 linjer i ph.d.-afhandlingen 4.3.3, s. 84 er taget fra Vartovbogen 2011/12, s. 31-32

**Vartovbogen 2011/12**

Grundtvigs modstand mod tvang i trossager kommer til udtryk på flere måder i begyndelsen af 1820'erne. Her ser vi på prædikenen til 3. søndag efter Påske i 1823.

Prædikenen denne søndag indledes med opråbet "Brødre! I ere kaldte til Frihed" Dette følges op af et Paulus citat: "hvor Herrens Aand er, der er frihed" Herefter gør Grundtvig rede for, at det, kristendommen kan skaffe sig verdens venskab ved, er talen om frihed. Verden higer efter frihed, og derfor er det oplagt for kristendommen at bane sig vej ved at "udraabe Frihed for de Plagede, samle og trøste de Forsagte med det store Vidnesbyrd i Herrens Navn, at Friheden er ei en Drøm, men en virkelig Guds Gave til Jorden ved Jesum Christum."

Det særlige ved friheden er, lyder det i prædikenen, at:

**Ph.d.-afhandling**

Grundtvigs modstand mod tvang i trossager kommer til udtryk på flere måder i begyndelsen af 1820'erne. To eksempler herpå er Grundtvigs prædiken til 3. søndag efter Påske i 1823 (Grundtvig 1823a) og Grundtvigs brev til B.S. Ingemann fra den 27. juni 1825 (Grundtvig 1825). Prædikenen til 3. søndag efter Påske indledes med opråbet: "Brødre! I ere kaldte til Frihed" (Grundtvig 1823a: 224). Derefter følger et citat af Paulus: "...hvor Herrens Aand er, der er frihed" (Grundtvig 1823a: 224)! De to citater anvender Grundtvig til at gøre rede for, at det, kristendommen kan skaffe sig verdens venskab ved, er talen om frihed. Verden higer efter frihed, og det er en oplagt situation for kristendommen at bane sig vej ved at "...udraabe Frihed for de Plagede, samle og trøste de Forsagte med det store Vidnesbyrd i Herrens Navn, at Friheden er ei en Drøm, men en virkelig Guds Gave til Jorden ved Jesum Christum" (Grundtvig 1823a: 224). Grundtvig understreger derefter, hvori det særlige ved friheden består:

## Kompendium, udleveret til kursus for gymnasielærere i Grundtvig, de indledende tekster. (upubliceret materiale, februar 2011)

### PU forhold 13

#### TEKST 1

6 linjer i ph.d.-afhandlingen 6.5.3, s. 120, er taget fra kompendiet s. 73

#### Grundtvigkompendium, Frihedskæmperen

Efter censurdommen understreger Grundtvig, at tvang i trossager er en stor skam, der historisk set har været anvendt i den kristne kirke(statskirken), men som det nu er tiden til at tage et opgør med. Han slår fast, at frihed er det højeste for et menneske, og at følgerne af religionstvang er, at man truer mennesker til at lyve i det helligste anliggende. Det finder han forkert, ja, faktisk ukristeligt.

### PU forhold 14

#### TEKST 2

11 linjer i ph.d.-afhandlingen 6.5.10, s. 142, er taget fra kompendiet s. 74

#### Grundtvigkompendium, Frihedskæmperen

Den er ikke en kirkestat, men en statsindretning, som den til enhver tid siddende regering har ret til at forandre efter eget ønske, uden at hverken præst eller biskop kan klage, blot samvittighedsfriheden forbliver intakt. Grundtvig understreger, at samvittighedsfriheden "er al Religions øverste Grund-Sætning og enhver ustraffelig Borgers utabelige Ret". Hermed fraviger han ønsket om en bekendelseskirke og foreslår i stedet en fri statskirke som en borgerlig ramme om det religiøse liv, hvor der kan blive plads til alle anskuelser eksempelvis kvækere og baptister. Grundtvig er bevidst om værdien af at forblive i statskirken for det borgerlige fællesskabs skyld.

#### Ph.d.-afhandling

Grundtvigs hovedsynspunkt er, at tvang i trossager er en stor skam, der historisk har været anvendt i den kristne kirke, men som det nu er tiden til at tage et opgør med.

...

Frihed er det højeste for et menneske, og følgerne af religionstvang er, at man truer mennesker til at lyve i det helligste anliggende

#### Ph.d.-afhandling

Statskirken er ikke en kirkestat, men en borgerlig indretning, som den til enhver tid siddende regering har ret til at forandre efter eget ønske, uden at hverken præst eller biskop kan klage, dog er det afgørende, at samvittighedsfriheden forbliver intakt, for den "...er al Religions øverste Grund-Sætning og enhver ustraffelig Borgers utabelige Ret" (Grundtvig 1834a: 57). Som Rasmussen påpeger, så fraviger Grundtvig i skriftet ønsket om en bekendelseskirke. I stedet beskriver han den foretrukne indretning i form af en fri statskirke som borgerlig ramme om det religiøse liv, hvor der kan blive plads til eksempelvis kvækere og baptister. Grundtvig ønsker endvidere, at flertallet forbliver i statskirken for det borgerlige fællesskabs skyld (Rasmussen 1998: 107-110).

## PU forhold 15

### TEKST 3

5 linjer i ph.d.-afhandlingen 7.2.4, s. 162, er taget fra kompendiet s. 3-4

#### Grundtvigkompendium, Politikeren

I de samtidige debatter skelner Grundtvig mellem 'folk' og 'stat,' hvilket er væsentligt i henseende til hans opfattelse af forholdet mellem folk, stat, modersmål og indfødsret. Formålet med teksten er da også at få slået fast, hvad folkelighed er, og hvem der kan regnes til det folkelige fællesskab, klarest illustreret ved strofen "Til et folk de alle høre, som sig regne selv dertil, har for modersmålet øre, har for fædrelandet ild!"

#### Ph.d.-afhandling

I de samtidige debatter skelner Grundtvig mellem folk og stat. Dette er væsentligt i henseende til opfattelsen af forholdet mellem folk, stat, modersmål og indfødsret. Formålet med teksten er – med fokus rettet mod den nye Folke-Tid – at fastslå, hvem der kan regnes til det folkelige fællesskab: Til et Folk de alle høre, Som sig regne selv dertil, ...

## PU forhold 16

### TEKST 4

6 linjer i ph.d.-afhandlingen 7.4.8, s. 190, er taget fra kompendiet s. 3

#### Grundtvigkompendium, Politikeren

Det er vigtigt for Grundtvig, at en kommende grundlov bidrager til det fælles bedste, og derfor er det en hovedsag for ham, at en ny grundlov "frem for alt indskærper Ærlighed, Folkelighed, Gavnlighed, Læmpelighed, Ligelighed og Tydelighed." Endvidere understreger han, hvad en grundlov urokkeligt skal bidrage med som ønskeligt og gavnligt for det danske folk:

#### Ph.d.-afhandling

Ifølge Grundtvig er det samtidig vigtigt, at en kommende grundlov bidrager til det fælles bedste, og en ny grundlov skal "...frem for alt indskærpe Ærlighed, Folkelighed, Gavnlighed, Læmpelighed, Ligelighed og Tydelighed" (Grundtvig 1848b: 373). Endvidere understreger Grundtvig, hvad en grundlov skal sikre for det danske folk:

## Tale ved Åndsfrihedskonference på Christiansborg - 7. maj 2012

De sidste 40 linjer af konklusionen falder næsten ordret sammen med talen.

### PU forhold 17

#### TEKST 1

Ph.d.-afhandlingen 9.5, s. 266.

#### Tale

at overgangen fra velfærdsstat til konkurrencestat får omfattende konsekvenser. Ikke mindst når det gælder den enkeltes åndsfrihed, herunder mulighed for selvbestemmelse på en lang række områder. Forestillingen om den eksistentielle personlighed baseret på tanken om menneskets urørlighed og dets gudbilledlighed – en tanke, der har årtusinder på bagen – afløses med konkurrencestaten af forestillingen om en person hvis værdisæt baseres på økonomiske værdier og effektivitet. En erstatning, der indebærer, at den politiske teori og moralfilosofien fortrænges fra den offentlige debat og erstattes af økonomismen som samfundsideologi nummer et.

Grundtvig er fortsat væsentlig at inddrage i kampen for åndsfrihed. Det skyldes ikke mindst Grundtvigs personlige indsigter som følge af den lange kamp for religionsfrihed, som han udkæmper – også selv om tiden i dag er en anden. Grundtvigs dyrekøbte indsigter har en langtrækkende virkningshistorie, som fortsat er værd at bringe ind i nutidens debatter. For kampen for religionsfrihed er også kampen for al anden frihed. Hvis et menneske virkelig tror på, at livet afhænger af en form for religiøs forståelse, der kræver åndelig frihed, så får den forståelse og det behov en samfundsmæssig og samfundsforandrende dynamik. Det ser vi både hos Luther og Grundtvig. Hos Luther er fokus den reformatoriske kamp for retfærdiggørelse ved tro. Hos Grundtvig er det kampen for den personlige ret til at være kristen i en kirke, hvor mundsordene i form af trosbekendelsen, Jesu egne ord ved indstiftelsen og fadervor anvendes i gudstjenesten som det punkt, hvor den enkelte mødes af Guds tiltale og har mulighed for et gensvar. Senere bliver denne frihedskamp udvidet til også at gælde friheden til selvbestemmelse i form af politisk frihed og frihed til en dansk identitet.

#### Ph.d.-afhandling

at overgangen fra velfærdsstat til konkurrencestat får omfattende konsekvenser. Ikke mindst når det gælder den enkeltes åndsfrihed – herunder mulighed for selvbestemmelse på en lang række områder. Forestillingen om den eksistentielle personlighed baseret på tanken om menneskets urørlighed og dets gudbilledlighed afløses af forestillingen om den opportunistiske person. En erstatning, der indebærer, at den politiske teori og moralfilosofien fortrænges fra den offentlige debat og erstattes af økonomismen som samfundsideologi nummer et.

Grundtvig er fortsat væsentlig at inddrage i kampen for åndsfrihed. Det skyldes ikke mindst Grundtvigs personlige indsigter som følge af den lange kamp for religionsfrihed, som han udkæmper – også selv om tiden i dag er en anden. Grundtvigs dyrekøbte indsigter har en langtrækkende virkningshistorie, som fortsat er værd at bringe ind i nutidens debatter. For kampen for religionsfrihed er også kampen for al anden frihed. Hvis et menneske virkelig tror på, at livet afhænger af en form for religiøs forståelse, der kræver åndelig frihed, så får den forståelse og det behov en samfundsmæssig og samfundsforandrende dynamik. Det ser vi både hos Luther og Grundtvig. Hos Luther er fokus den reformatoriske kamp for retfærdiggørelse ved tro. Hos Grundtvig er det kampen for den personlige ret til at være kristen i en kirke, hvor mundsordene i form af trosbekendelsen, Jesu egne ord ved indstiftelsen og fadervor anvendes i gudstjenesten som det punkt, hvor den enkelte mødes af Guds tiltale og har mulighed for et gensvar. Senere bliver denne frihedskamp udvidet til også at gælde friheden til selvbestemmelse i form af politisk frihed og frihed til en dansk identitet.

**Tale**

Tillad mig i den forbindelse at citere den danske professor Ove Korsgaard:

Med Luthers ide om et åndeligt frirum, som staten ikke havde ret til at intervenere i, udformede han en tanke om åndsfrihed, der kunne transformeres og dermed bidrage til tanken om frihedsrettigheder og demokrati (Korsgaard 2010: 11). Tanken om åndsfrihed "kunne transformeres," men den bliver det nødvendigvis ikke, hvis ikke der kæmpes for det. Derfor må ethvert menneske være opmærksomt på rækkevidden af de værdier, som gøres gældende for en stat og et samfund. Der er eksistentielle forhold på spil – det så både Luther og Grundtvig. Der skal en bevidsthedskamp til for ikke at ofre den enkeltes frihed og mulighed for selvbestemmelse – det er åndsfriheden i sin rod: frihed og selvbestemmelse.

**Ph.d.-afhandling**

Tanken om åndsfrihed har siden været central:

Med Luthers ide om et åndeligt frirum, som staten ikke havde ret til at intervenere i, udformede han en tanke om åndsfrihed, der kunne transformeres og dermed bidrage til tanken om frihedsrettigheder og demokrati (Korsgaard 2010: 11). Tanken om åndsfrihed "kunne transformeres," men den bliver det ikke, hvis ikke der kæmpes for det. Derfor må ethvert menneske være opmærksom på rækkevidden af de værdier, som gøres gældende for det enkelte menneske, samfundet og staten. Der er eksistentielle forhold på spil – det så både Luther og Grundtvig. Der skal en bevidsthedskamp til for ikke at ofre den enkeltes frihed og mulighed for selvbestemmelse. Dertil kræves åndsfrihed.

5 linjer i ph.d.-afhandlingen 9.5, s. 266, har nært tekstsammenfald med Konkurrencestaten s. 15. Nævnte tekst fra Konkurrencestaten citeres i ph.d.-afhandlingen 9.1.3, side 230, med kildehenvisning.

**Konkurrencestaten**

Velfærdsstaten var i grunden et politisk kulturelt projekt, og den politiske kultur var baseret på en moralsk eller eksistentiel opfattelse af fremtidens menneske. Denne forestilling om den eksistentielle personlighed er i dag afløst af forestillingen om den opportunistiske person, som har fortrængt den politiske teori og moralfilosofien fra den offentlige debat og i stedet indsat økonomismen som samfundets ideologi nummer 1.

**Ph.d.-afhandling**

Forestillingen om den eksistentielle personlighed baseret på tanken om menneskets urørlighed og dets gudbilledlighed afløses af forestillingen om den opportunistiske person. En erstatning, der indebærer, at den politiske teori og moralfilosofien fortrænges fra den offentlige debat og erstattes af økonomismen som samfundsideologi nummer et.

|                                  |                   |     |                                                                                                                                                                                                        |
|----------------------------------|-------------------|-----|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|                                  |                   |     | <b>SEKTION 1. Forfatter Esben Lunde Larsen</b>                                                                                                                                                         |
| <b>Ph.d.<br/>-afhandling</b>     | PDF               | fil | <b>Lunde_Larsen_Esben_Frihed_for_Loke_saavelsom_for_Thor_e-bog.pdf</b>                                                                                                                                 |
| <b>Speciale</b>                  | scannet           | fil | Frihedstaenkning_Grundtvig_speciale_786_TF.pdf                                                                                                                                                         |
| <b>Avisartikler</b>              | Infomedia         | fil | 10 klasse: Regeringen knægter de frie skoler, Ringkøbing Amts Dagblad, 10.12.2005                                                                                                                      |
|                                  | Infomedia         | fil | Arven efter 68 - 1868, Kristeligt Dagblad, 03.06.2008                                                                                                                                                  |
|                                  | Infomedia         | fil | Bibelsk fortælling tilbage i skolen, Ringkøbing Amts Dagblad -> Viborg Stifts Folkeblad 12.09.2005                                                                                                     |
|                                  | Infomedia         | fil | Den enkeltes frihed kræver gensidig ansvarlighed, Ringkøbing Amts Dagblad -> Thisted Dagblad, 01.10.2005                                                                                               |
|                                  | Infomedia         | fil | Der er behov for en ny borgerlig-liberal dagsorden, Ringkøbing Amts Dagblad - Holstebro-Struer Dagblad, 28.04.2006                                                                                     |
|                                  | Infomedia         | fil | Der er langt fra Venstre til Dansk Folkeparti, Kristeligt Dagblad, 18.10.2006                                                                                                                          |
|                                  | Infomedia         | fil | Der må være grænser for relativismen, Kristeligt Dagblad, 31.12.2003 (FF)                                                                                                                              |
|                                  | Infomedia         | fil | Det grundtvigske ind med modernismen, Berlingske Tidende, 26.06.2008                                                                                                                                   |
|                                  | Infomedia         | fil | Det liberale ansvar i den globale udvikling, Vejle Amts Folkeblad, 16.01.2006 (FF)                                                                                                                     |
|                                  | Infomedia         | fil | En vidensbaseret landdistriktspolitik, Dagbladet Ringkøbing-Skjern, 25.05.2007                                                                                                                         |
|                                  | Infomedia         | fil | Er der behov for særlig opmærksomhed, Dagbladet Ringkøbing-Skjern, 15.07.2008                                                                                                                          |
|                                  | Infomedia         | fil | Folketingsvalget er også et valg om folkekirkens fremtid, Kristeligt Dagblad, 15.11.2007                                                                                                               |
|                                  | Infomedia         | fil | Friskolerne skal hjælpes, Ringkøbing Amts Dagblad, 15.10.2005                                                                                                                                          |
|                                  | Infomedia         | fil | Frygt for de frie skolars frihed, Ringkøbing Amts Dagblad -> Thisted Dagblad, 06.09.2006                                                                                                               |
|                                  | Infomedia         | fil | Første grundlovsdag i lyset af muhammedtegningerne, Ringkøbing Amts Dagblad -> Viborg Stifts Folkeblad, 02.06.2006                                                                                     |
|                                  | Infomedia         | fil | Grundloven skal markeres bedre, Kristeligt Dagblad, 03.06.2005                                                                                                                                         |
|                                  | Infomedia         | fil | Grundloven står over EU-forfatnings-traktaten, Ringkøbing Amts Dagblad -> Viborg Stifts Folkeblad, 04.06.2005                                                                                          |
|                                  | Infomedia         | fil | Grundloven står øverst, Kristeligt Dagblad, 27.06.2005                                                                                                                                                 |
|                                  | Infomedia         | fil | Kulturkampen skal fortsættes, Dagbladet Ringkøbing-Skjern, 28.11.2007                                                                                                                                  |
|                                  | Infomedia         | fil | Liberalisme må udvikle sig i takt med tiden, Kristeligt Dagblad, 20.11.2004 (FF)                                                                                                                       |
|                                  | Infomedia         | fil | Liberalt ansvar at fokusere på danske værdier, Ringkøbing Amts Dagblad -> Viborg Stifts Folkeblad, 28.01.2006 (FF)                                                                                     |
|                                  | Infomedia         | fil | Principdebat skal tage højde for ulige danske udvikling, Ringkøbing Amts Dagblad -> Thisted Dagblad, 25.07.2006                                                                                        |
|                                  | Infomedia         | fil | Radikal tolerance af værste skuffe, Berlingske Tidende, 27.10.2004                                                                                                                                     |
|                                  | Infomedia         | fil | Regeringen skal vælge den rigtig værdidebat, Kristeligt Dagblad, 10.08.2007                                                                                                                            |
|                                  | Infomedia         | fil | Stil krav til skole, forældre og politikere, Ringkøbing Amts Dagblad -> Viborg Stifts Folkeblad, 12.07.2005                                                                                            |
|                                  | Infomedia         | fil | Sæt Grundtvig på finansloven, Kristelig Dagblad, 04.10.2007                                                                                                                                            |
|                                  | Infomedia         | fil | Turisme som vestjysk vækstlokomotiv, Ringkøbing Amts Dagblad -> Lemvig Folkeblad, 19.08.2005                                                                                                           |
|                                  | Infomedia         | fil | Velfærdsreformer og efterskolernes muligheder, Ringkøbing Amts Dagblad -> Viborg Stifts Folkeblad, 18.05.2006                                                                                          |
|                                  | Infomedia         | fil | Vi vedkender os et socialt ansvar i globaliseringen, Morsø Folkeblad, 09.01.2006 (FF)                                                                                                                  |
|                                  | Infomedia         | fil | Værdidebat må begynde med frihed, Dagbladet Ringkøbing-Skjern, 27.09.2007                                                                                                                              |
|                                  | Infomedia         | fil | Kulturkamp: Øget oplysning fremmer integration i demokrati, JydskeVestkysten, 29.11.2007                                                                                                               |
|                                  | Infomedia         | fil | Bliver Grundtvig trådt under fode i uddannelsespolitikken?, Ugeposten Skjern, 08.06.2005                                                                                                               |
| <b>Tidsskrifts<br/>-artikler</b> | scannet           | fil | Rejsen til Ariana, Dansk Kirketidende, april 2008                                                                                                                                                      |
|                                  | scannet           | fil | Frihed - ophav og virkning, Dansk Kirketidende, juni 2008                                                                                                                                              |
|                                  | scannet           | fil | Religionen i det offentlige rum, Dansk Kirketidende, maj 2008                                                                                                                                          |
|                                  | scannet           | fil | Debat. Grundtvig og den uhæmmede skrivefrihed. Esben Lunde Larsen. I: Dansk kirketidende, Årg. 163, nr. 5 (2011)                                                                                       |
|                                  | scannet           | fil | Den generøse frihed Esben Lunde Larsen I: Dansk kirketidende, Årg. 164, nr. 12 (2012)                                                                                                                  |
|                                  | scannet           | fil | Var "Menneske først og kristen så" en mageløs opdagelse? Esben Lunde Larsen I: Vartovbogen, 2011/2012                                                                                                  |
| <b>Taler</b>                     |                   | fil | esben_lunde_larsen_Tale_Aandsfrihedskonference_Christiansborg_2012.doc                                                                                                                                 |
| <b>Websites</b>                  |                   | url | <a href="http://teol.ku.dk/formidling/Gymnasieskolen/grundtvig_undervisningsrum/">http://teol.ku.dk/formidling/Gymnasieskolen/grundtvig_undervisningsrum/</a>                                          |
|                                  |                   | url | <a href="http://www.kristendom.dk/luther-som-demokrat/luther-kan-bidrage-til-forme-fremtiden">http://www.kristendom.dk/luther-som-demokrat/luther-kan-bidrage-til-forme-fremtiden</a>                  |
|                                  |                   |     |                                                                                                                                                                                                        |
|                                  |                   |     | <b>SEKTION 2. Andre forfattere</b>                                                                                                                                                                     |
|                                  |                   |     |                                                                                                                                                                                                        |
|                                  | scannet           | fil | OveKP_Konkurrencestaten.pdf                                                                                                                                                                            |
|                                  | OCR fra e-version | fil | Dansk_Teologisk_Tidsskrift_2009_Schjoerring.pdf (Schjørring)                                                                                                                                           |
|                                  |                   |     |                                                                                                                                                                                                        |
|                                  |                   |     | Grundtvig-Studier (artikler i PDF):                                                                                                                                                                    |
|                                  | på nettet         | url | <a href="http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/grs/article/view/10322/8344">http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/grs/article/view/10322/8344</a> (Baagø)                                        |
|                                  | på nettet         | url | <a href="http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/grs/article/view/16186/14015">http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/grs/article/view/16186/14015</a> (Damsholt)                                   |
|                                  | på nettet         | url | <a href="http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/grs/article/view/16265/14091">http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/grs/article/view/16265/14091</a> (Grane)                                      |
|                                  | på nettet         | url | <a href="http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/grs/article/view/16075/13914">http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/grs/article/view/16075/13914</a> (Jørgensen)                                  |
|                                  | på nettet         | url | <a href="http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/grs/article/view/16453/14251">http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/grs/article/view/16453/14251</a> (Korsgaard)                                  |
|                                  | på nettet         | url | <a href="http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/grs/article/view/16185/14014">http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/grs/article/view/16185/14014</a> (Lundgreen-Nielsen)                          |
|                                  | på nettet         | url | <a href="http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/grs/article/view/16522/14315">http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/grs/article/view/16522/14315</a> (Nyegaard)                                   |
|                                  | på nettet         | url | <a href="http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/grs/article/view/16452/14250">http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/grs/article/view/16452/14250</a> (Pedersen 2004)                              |
|                                  | på nettet         | url | <a href="http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/grs/article/view/16557/14349">http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/grs/article/view/16557/14349</a> (Pedersen 2009)                              |
|                                  | på nettet         | url | <a href="http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/grs/article/view/16273/14099">http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/grs/article/view/16273/14099</a> (Rasmussen)                                  |
|                                  | på nettet         | url | <a href="http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/grs/article/view/16142/13976">http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/grs/article/view/16142/13976</a> (Wählin)                                     |
|                                  |                   |     |                                                                                                                                                                                                        |
|                                  |                   |     | Dansk Biografisk Leksikon (HTML):                                                                                                                                                                      |
|                                  | på nettet         | url | <a href="http://www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Kirke_og_tro/Teolog/H.N._Clausen">http://www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Kirke_og_tro/Teolog/H.N._Clausen</a> (Larsen) |